

Waarheid in het democratisch-politieke bestel

‘Zijlstra kon minister blijven. Hij had zijn onverstandige bronbescherming erkend en de inhoud stond overeind, vond Rutte.’ (Marc Chavannes)

‘Wat je zegt als bewindspersoon móet gewoon waar zijn en kloppen.’ (Carola Schouten).¹

In 2018 werd de Nederlandse politiek opgeschrikt door een pas benoemde minister van Buitenlandse Zaken, Halbe Zijlstra (vvd), die in campagnetijd gelogen bleek te hebben over wat hij gehoord zou hebben in ‘de datsja van Vladimir Poetin’ – Zijlstra moest aftreden. Korte tijd later stelde de minister van Landbouw, Carola Schouten (cu), dat wat een bewindspersoon zegt ‘gewoon waar moet zijn’. Maar is dat ook zo? Moeten bewindspersonen altijd ‘de waarheid en niets dan de waarheid’ zeggen? Zou het niet kunnen dat ze, in het algemeen belang, soms juist *moeten* liegen? Of gaat het er alleen maar om of ze ermee weggkomen of niet? Gaat het daarbij om normen die van alle tijden zijn, of zijn deze normen anders in tijden van *fake news*?

Toen de pas benoemde ambassadeur van de Verenigde Staten in Nederland, Pete Hoekstra, geconfronteerd werd met eerdere uitspraken dat er in Nederland *no go zones* waren en dat politici en auto’s er in brand gestoken werden, zei hij tegen NOS-correspondent Wouter Zwart dat de melding dat hij dat gezegd zou hebben een geval van *fake news* was. Toen Zwart hem vervolgens een filmpje liet zien waarin hij letterlijk die uitspraken deed, ontkende hij glashard dat hij dat zojuist *fake news* genoemd had. In de filosofie levert de ontkenning van de ontkenning een

dialectische waarheid op, in de politiek is het effect van deze openlijke dubbele ontkenning een ander: de ambassadeur in kwestie zet zichzelf als loochenaar en leugenaar te kijk. Je zou verwachten dat een dergelijk optreden het einde van zijn diplomatieke carrière zou betekenen, maar er gebeurde verder helemaal niets. De persoon die het land diplomatiek vertegenwoordigt dat pretendeert de grootste democratie ter wereld te zijn, overigens ten onrechte (het is nog altijd India), zal gewoon zijn taak vervullen. Misschien staat hij symbool voor de vervanging, in de top van het politieke systeem van de Verenigde Staten, van *halve waarheden* (de *weapons of mass destruction* van Saddam Hussein), *gedraai* (Bill Clinton) en *hypocrisie* (de steun aan de militaire dictatuur in Egypte uit naam van ‘de democratie’) door schaamteloze leugen en aperte nonsens: president Donald Trumps leugenteller bij de *Washington Post* stond in juni 2018 op 3.251.²

Het einde lijkt zoek: *alle* nieuws wordt *fake news*, *alle* politiek lijkt *facts-free* – mijn woord tegen het jouwe, net zo vaak tot alle woorden evenveel waard zijn, namelijk niets. Dit heeft grote gevolgen. Journalisten zullen enerzijds nog alerter moeten worden, maar anderzijds hoeven ze minder te onthullen, omdat een leugenachtige *tweet* twee *tweets* later weer ontkend wordt. Bovendien kunnen ze zelf beweren wat ze willen, immers in het duister der onwaarheid zijn alle beweringen *fake*. In de woorden van Karl Kraus: ‘s Nachts zijn alle koeien zwart, ook de bonte’.³ Burgers zullen zich gesterkt voelen in de overtuiging dat politici niet te vertrouwen zijn, maar nieuwsbronnen nog minder: gemiddeld 44% van de burgers van de EU ziet *fake news* als een probleem in eigen land.⁴ Pessimisten zullen menen dat hier de waarheid omtrent democratie tot uiting komt die Plato in zijn *Politeia* al articuleerde: als alle meningen evenveel waard zijn, dan heeft geen enkele mening waarde. Optimisten zullen hopen dat de situatie intussen zó ernstig geworden is dat dit het keerpunt zal blijken te zijn, want er ontstaan volop kansen voor politiek en journalis-

तिक die wèl waarheidsgetrouw zijn en die kritische burgers wèl bedienen. Realisten zullen beweren dat er weinig nieuws onder de zon is. *Back to normal*, dus? Maar wat is normaal in dit geval?

‘Normaal’ is dat waarheid, waarachtigheid en juistheid altijd belangrijke, verschil makende, maar nooit beslissende factoren zijn in het functioneren van representatieve democratie. ‘Normaal’ is dat gekozen, en vooral verkiesbare, politici met regelmaat een loopje nemen met de waarheid, maar vervolgens door kritische journalisten, cartoonisten en cabaretiers een Pinocchio-neus aangemeten krijgen. ‘Normaal’ is dat ministers regelmatig de fout ingaan, maar struikelen wanneer hun plannen en besluiten te ver van de maatschappelijke realiteit af komen te staan. ‘Normaal’ is dat leugens in de politiek uitzondering zijn in plaats van stilzwijgende regel. ‘Normaal’ is ook dat we niets zeker weten en dat alle wetenschappelijke kennis hypothetisch is, zonder dat daardoor de weloverwogen opvatting van een deskundige ‘ook maar een mening’ wordt.

In deze bijdrage doe ik een poging om, vanuit, allereerst, enkele aannames omtrent politiek en waarheid, vervolgens een beknopt democratietheoretisch kader, en ten slotte een interpretatie van ons bestel als een liberaal-democratische rechtsstaat, te analyseren hoe waarheid, waarachtigheid en juistheid binnen een democratische context met elkaar samenhangen... en ook hoe niet. Die analyse levert niet onmiddellijk een recept voor verbetering op, maar dat is ook niet de taak van een filosoof. Die taak bestaat vooral uit het bevorderen van conceptuele helderheid en, in het geval van politieke filosofie, het tonen van de politieke dimensie van de begrippen die we gebruiken om onze politieke realiteit te begrijpen. Een van de stellingen luidt dat de verhouding tussen waarheid en democratie *altijd* gespannen is en dat dit niet alleen onvermijdelijk is, maar ook positief gewaardeerd moet worden. De andere stelling is echter dat de spanning tussen de twee wel té groot (hypertensie) kan worden: de liberaal-demo-

cratische rechtsstaat die de basis vormt van het Nederlandse politieke bestel heeft bewezen taai en veerkrachtig te zijn, maar dat betekent niet dat hij onkwetsbaar is of geen ernstige averij kan oplopen. De rek kan eruit zijn, maar dat blijkt pas wanneer het elastiek knapt.

POLITIEK

Maatschappelijk verkeer is de interactie tussen mensen, eventueel ook dieren, met hun vermogens; samenleving is de uitkomst van die interactie. Omdat die vermogens, zoals fysieke kracht, denkvermogen, leiderschap, overtuigingskracht, boerenslimheid, enzovoort, even verschillend als eindig zijn, en omdat ze niet per se in dezelfde richting uitgeoefend worden (mensen kunnen immers net zo makkelijk samenwerken als tegenwerken), bestaat tussen mensen de onuitroeibare mogelijkheid van conflict. Conflict tussen mensen is *nooit* onafwendbaar, omdat mensen altijd ook kunnen beslissen het voor te zijn, en is daarom nooit noodzakelijk reëel, maar ook nooit uit te sluiten en daarom *altijd* mogelijk. Deze altijd aanwezige mogelijkheid van ‘echt’ (in het uiterste geval: dodelijk) conflict noem ik: ‘het politieke’.⁵

De ‘uitdaging’ voor iedere vorm van samenleven is om het ‘spel der krachten’ voldoende te behe(e)r(s)en om uitbarstingen van conflict te vermijden, maar dat spel tegelijk voldoende vrij te laten opdat het menselijk potentieel zich kan realiseren, zowel innerlijk en individueel als in interactie en communicatie. Discussie is goed en constructief, polemiek kan ontwrichtend zijn. Pluraliteit is prima, maar vijftien partijen in het parlement is misschien wat veel. Het vinden van de optimale proportie vereist dat regelmatig de ‘grens’ opgezocht wordt – zonder dat die grens ooit objectief vaststelbaar is (dit is een van de redenen waarom sommigen kunnen menen dat een samenleving tot op het bot verdeeld is en op het punt van ineensstorten staat, terwijl anderen in diezelfde samenleving kunnen denken dat

er niets bijzonders aan de hand is). Ook de Nederlandse samenleving stelt zich met regelmaat de vraag of de politieke strijd nog wel binnen de perken blijft – zie discussies over ‘verruwing’.

In het verlengde van deze definitie van ‘het politieke’ noem ik ‘politiek’ de veelheid van wijzen van omgaan met het politieke, waaronder de mogelijkheden van ontkenning, onderdrukking, kanalisering en ontketening. Een voorbeeld van het eerste is doen alsof we allemaal dolblij zijn met een ‘multiculturele’ samenleving. Een voorbeeld van het tweede is het uitsluiten, eventueel vervolgen van radicaal ecologische, radicaal islamistische of radicaal socialistische stromingen. Een voorbeeld van het derde is de omvorming van dergelijke stromingen in politieke partijen die meedoen aan verkiezingen. Een voorbeeld van het vierde is het ophitsen van delen van de bevolking tegen religieuze of etnische minderheden.

Ieder van deze vier basisvormen van politiek betekent de uitoefening van macht (waaronder ook zelf-beheersing), bijvoorbeeld in de vorm van onderwerping, het instellen van een gezagsverhouding of regime, het invoeren van afdwingbare wetgeving, enzovoort. Dit geldt voor alle vormen van politiek, zoals ook voor alle vormen geldt dat macht altijd gekoppeld is aan *tegenmacht* (opstand, weerstand, verzet, protest, maar ook: apathie).⁶ Kanalisering staat tegenover onderdrukking en samen staan ze, als twee vormen die daadwerkelijk ‘aan politiek doen’, tegenover ontkenning (van het politieke, maar daarmee ook van de noodzaak van politiek) en ontketening (die politiek probeert te laten uitmonden in geweld, zoals oorlog, burgeroorlog en bomaanslagen). Feitelijke politieke constellaties zijn een combinatie van kanalisering en onderdrukking, met ontkenning als vlucht en ontketening als dreiging.

Kanalisering van het politieke is die vorm van politiek die maximaal ruimte biedt aan het politieke. Dat betekent echter ook dat de mogelijkheden van ontkenning en ontketening openblijven en, wanneer we kanalisering als mo-

del prefereren, open *moeten* blijven. Dit geldt voor elk van de door de Franse politiek filosoof Claude Lefort aangeduide dimensies van de overgang van ‘het politieke’ naar ‘de politiek’: vormgeving, enscenering en zingeving.⁷ Politieke vormgeving omvat parlementen, politieke partijen, campagne voeren, verkiezingen enzovoort: alles wat verschillende inhouden kan bevatten, maar daarbij als vorm in grote lijnen dezelfde blijft. Politieke enscenering omvat het geheel aan plaatsen waar verschillen (in belangen, idealen, posities, enzovoort) voor de samenleving zelf ‘ten tonele’ verschijnen: discussiegroepen, praatprogramma’s, verkiezingsdebatten, demonstraties, enzovoort. Politieke zingeving ten slotte bestaat in de veelheid van pogingen binnen een samenleving om vast te stellen of en waarom het wel of niet ‘goed’ of ‘optimaal’ of ‘noodzakelijk kwaad’ is dat de samenleving politiek vormgegeven en geënsce-neerd is zoals dat het geval is: de meer theoretische reflectie, bijvoorbeeld door academici, en inclusief eventuele ideeën voor verbetering – denk aan discussies over democratische vernieuwing (G1000, burgerfora, referenda), afschaffing van de Eerste Kamer, het versterken van het democratisch gehalte van de EU, maar ook ‘wildere’ ideeën zoals het geven van politieke rechten aan dieren.

Enerzijds maken deze drie dimensies dat we kunnen spreken over zoiets als ‘de Nederlandse politiek’; anderzijds is elk van de elementen ervan zelf weer ‘politiek’ in de zin dat er een conflict over kan ontstaan (denk aan de recente discussie over het raadgevend referendum). Een politiek vrije samenleving bestaat dus dankzij de niet-gerealiseerde, maar wel altijd aanwezige reële mogelijkheid van zowel ontkenning als van echt, potentieel dodelijk conflict (scheldpartij, taart-in-gezicht, opstootje, strijd, geweld, burgeroorlog). Deze notie van kanalisering verwijst als zodanig echter noch naar democratie, noch naar waarheid.

‘Niemand heeft (...), voor zover ik weet, ooit waarachtigheid tot de politieke deugden gerekend’, zo schreef Hannah Arendt provocatief in haar artikel ‘Truth and Politics’ uit 1960.⁸ In een essay uit 1972 over de *Pentagon Papers*, waarin het stelselmatig liegen over de oorlog in Vietnam geopenbaard werd, refereerde Arendt zowel in de titel, ‘Lying in Politics,’ als in het essay zelf, aan haar eigen eerdere tekst, waarmee ze de thematiek van waarheid en leugen als een grondprobleem van politiek op tafel legde.⁹ Liegen en bedriegen, draaien en graaien, bezoedelen en verdoezelen zijn van oudsher kenmerkend voor het politieke bedrijf. Hoewel Arendt het standpunt ontwikkelde dat waarheid voor politiek wél belangrijk is, lijken we ons intussen in een fase te bevinden waarin politici, gekozen of niet, een loopje met de waarheid nemen en leugen, misleiding en zelfgeproduceerd *fake news* als legitieme middelen beschouwen om politiek te bedrijven.

De vraag die dit oproept is of we daarmee na perioden van *wishful thinking* terug zijn bij een realistisch ‘af’ of dat we juist, mogelijk scherper dan ooit, geconfronteerd worden met de vraag *wat voor politiek* en *wat voor politici* we willen hebben. Politiek lijkt de wind van de waarheid niet in de rug te hebben, maar dat betekent niet dat het niet anders kan. Opvallend is ook dat zelfs cynici (lees: teleurgestelde idealisten) die zeggen dat ‘alle politici hetzelfde zijn’ feitelijk refereren aan een morele standaard: vrijwel niemand lijkt te vinden dat ‘liegen en bedriegen’ en ‘beloven maar niet nakomen’ goede zaken zijn.

De hypothese die ik wil verdedigen is deze: gegeven het altijd dynamische karakter van politiek valt nooit uit te sluiten dat het politiek opportuun of zelfs geboden kan zijn om een geweten waarheid te verzwijgen, een gekende samenhang te verdoezelen, of een feitelijk onjuiste bewering te doen. Tegelijk is echter de kanalisering van het politieke gebaat bij heldere en transparante vormen, publieke

scènes waarop verschillende belangen en idealen gearticuleerd kunnen worden om met elkaar de strijd aan te gaan, en een open, plurale sfeer van betekenisgeving, omdat dan meer potentiële bronnen van conflict aan de orde gesteld kunnen worden en ècht conflict vermeden kan worden.

Waarheid wordt van belang voor zover we van elkaar moeten weten wat de ander vindt of wil en ook moeten weten wat er nu werkelijk aan de hand is (hoeveel gaat het nu *echt* kosten wanneer de gaswinning in Groningen gestopt wordt?). Daarbij moeten we erkennen dat we het soms met elkaar oneens zijn met betrekking tot dezelfde waarheid (bijvoorbeeld de vraag of de prijs van het stoppen met gaswinning aanvaardbaar is), maar ook dat we het soms echt niet weten of zelfs niet kunnen weten: de ‘weetbaarheid’ van de samenleving is veel kleiner dan we prettig vinden. Daarom is waarachtigheid, in de zin van oprechtheid, integriteit, inzet enzovoort, van zowel burgers als overheden, vaak belangrijker dan zuivere waarheid.

Hoe meer betrokkenen in staat zijn hun vermogens in te zetten voor de publieke zaak op een wijze waarin vorm en inhoud overeenkomen, des te minder hoeven zij deze vermogens in zichzelf te vervormen, des te minder hoeft hun inzet onderdrukt te worden door een overheid, en des te meer kunnen zij hun ervaring, wijsheid en waarachtigheid bundelen – let wel: kunnen, niet moeten. De kracht van dit argument neemt daarbij toe naarmate de actieve participatie van onderdanen als burgers toeneemt, dat wil zeggen in de mate waarin we van ‘democratisering’ kunnen spreken.

DEMOCRATIE

Wanneer we politiek definiëren als verzamelnaam voor wijzen van omgaan met het politieke, dan is duidelijk dat in ieder geval de twee ‘centrale’ wijzen, kanalisering en onderdrukking, in uiteenlopende mate ‘democratisch’ kunnen zijn. Iets is democratisch in de mate waarin een

overwegend deel van hen over wie politieke macht wordt uitgeoefend of die er op andere wijze actief bij betrokken zijn, een substantieel en relatief gelijk aandeel heeft aan de beslissingsmacht die die uitoefening bepaalt, in de vorm van ‘recht van spreken’ of inspraak, stem, zeggenschap of veto.¹⁰ Indien ‘democratie’ als kwaliteit wordt gedefinieerd, dan impliceert dat bijvoorbeeld dat een land niet ‘een’ democratie kan zijn (of niet) en dat spreken over ‘de democratie’ misleidend is: democratie is geen ding, maar een kwaliteit die aan ‘dingen’ in uiteenlopende mate kan toekomen.

Genoemde kwaliteit komt naar voren in de door Lefort onderscheiden dimensies: *zingeving* (wie mag mee bepalen waarom ‘democratie’ gewenst of goed is?); *enscenering* (wie wordt betrokken bij het ‘spel’ op het democratische ‘toneel’ – en wie mag slechts toekijken vanuit de zaal?); en *vormgeving* (welke vormen staan ter beschikking waarin politieke energie in banen geleid kan worden?). De kwaliteit ‘democratie’ kan talloze vormen krijgen, die we kunnen indelen in drie grote categorieën: representatief (verkiezingen, partijen, parlement), participatief (burgerforum, deliberatie, demonstratie), en direct (volksvergadering, referendum, sommige vormen van e-democracy).

In de mate waarin democratie, zoals in Nederland, vooral *representatieve* democratie is, en volksvertegenwoordigers verkozen en herkozen moeten worden, komt waarheid als vanzelf onder druk te staan: het gaat erom steun te krijgen, debatten te winnen en stemmen te vergaren en dan heiligt het doel al snel de middelen. John Mearsheimer ziet dat als verklaring voor het feit dat in de internationale politiek minder gelogen wordt dan in de binnenlandse en dat ‘leiders van westerse democratieën [meer] liegen dan dictators. Zij hebben de leugen nodig om hun kiezers te misleiden. Dictators kunnen naar andere middelen grijpen om aan de macht te blijven.’¹¹ Gelukkig is Nederland niet ‘een’ democratie, maar is democratie één onder meerdere kwaliteiten van het bestaande bestel: andere kwaliteiten zijn dat het een rechtsstaat is en boven-

dien een liberale rechtsstaat – beide kunnen met democratie gecombineerd worden, maar vallen er niet mee samen.

LIBERAAL-DEMOCRATISCHE RECHTSSTAAT

Ieder ‘bestel’ is op elk gegeven moment voor betrokkenen ‘dat wat het is’ en het *moet* dat ook zijn om handelen mogelijk te maken, inclusief handelen dat tegen dat bestel gericht is. Zowel degene die naar beste eer en geweten het belastingformulier invult als degene die probeert de fijnste mazen in de belastingwetgeving te vinden kan dat niet doen wanneer de regels tijdens het invullen veranderd worden. De premier die ‘het karwei af wil maken’ en degene die vindt dat ‘het roer om moet’ zijn beide afhankelijk van de stabiliteit van de verkiezingswet. Niet toevallig noemde Georg W.F. Hegel zijn sociale en politieke filosofie de filosofie van de *objectieve* geest.¹²

Volgens Hegel gaat het om zaken die enerzijds objectief zijn, dat wil zeggen gegeven en vaststaand, en anderzijds intrinsiek rationeel – zo zou je kunnen zeggen dat het niet per se uitmaakt of we aan de linkerkant van de weg rijden of aan de rechterkant, maar dat het wel rationeel is om allemaal aan dezelfde kant te rijden en dat er dus ‘verkeersregels’ moeten zijn die door middel van boetes en andere straffen gehandhaafd kunnen worden. Om werknemers aan te nemen moeten er bij wet geregelde contracten bestaan, om belasting te innen moet de overheid vaste tarieven hanteren en om te kunnen protesteren tegen het feit dat er geen raadgevend referendum gehouden kan worden over de afschaffing van het raadgevend referendum moet de *wet* aangaande dat referendum op elk moment in dat gebeuren zijn wat hij is: verwarring ontstaat wanneer niet duidelijk is of die wet op zichzelf van toepassing is.

Hoewel in de praktijk niet altijd te scheiden, zijn de liberale, de democratische en de rechtsstatelijke dimensie altijd te onderscheiden. Vrijheid kan beperkt zijn tot bepaalde domeinen, bijvoorbeeld het economische, of de

vrijheid van slechts enkelen zijn. Democratie kan minimaal zijn, bijvoorbeeld in de vorm van verkiezingen eens per vier jaar, of maximaal, zoals in een radicaal direct-democratisch *government by the people*,¹³ en een rechtsstaat hoeft niet liberaal of democratisch te zijn – hij kan bijvoorbeeld ook op *shari'a* gebaseerd zijn.

Wat momenteel (2018) in Centraal-Europa gebeurt (in drie van de vier Visegrad-landen) is daarom *niet* de democratische afschaffing van ‘de’ democratie, maar de democratisch gelegitimeerde overgang van liberale naar illiberale democratie onder gelijktijdige ondermijning van de rechtsstaat. Ook de pogingen van Donald Trump om de rechterlijke macht, en delen van de uitvoerende zoals de FBI, onder directe controle van het Witte Huis te brengen vallen onder de categorie van ondermijning van de rechtsstaat, niet onder die van afschaffing van democratie, althans niet zolang er stabiele vormen blijven bestaan waarin de feitelijke wil van ‘het volk’ bepalend is voor de besluitvorming. Afschaffing van democratie zou zijn: inperking van het kiesrecht, annuleren van verkiezingsuitslagen, uitsluiten van alle politieke partijen met uitzondering van een ‘nationaal front’ (de situatie in China), of monddood maken van gekozen volksvertegenwoordigers. En dan nog alleen wanneer er niet iets voor in de plaats komt: zo zou in theorie president Trump ieder beleidsvoornemen aan de bevolking kunnen voorleggen in de vorm van een *Twitter*-referendum waarbij iedereen per jaar honderd keer een *tweet* mag inzetten. Zolang antiliberale en antirechtsstatelijke maatregelen ingevoerd worden door in vrije, algemene verkiezingen gekozen volksvertegenwoordigers en/of gelegitimeerd worden door referenda of plebiscieten, zijn ze niet anti- of ondemocratisch: illiberale democratie is alleen dan een *contradictio in terminis* wanneer democratie al gedefinieerd is als *liberale* democratie. De weerbaarheid van democratie als zodanig moet daarom niet verward worden met de liberale en/of rechtsstatelijke weerbaarheid van individuen, groepen en instituties

binnen een democratisch bestel. Wie de liberaal-democratische rechtsstaat als geheel verdedigt voert strijd op drie fronten tegelijk. Dat sluit overigens niet uit dat wanneer democratie illiberaal geworden is, dat vaak op termijn het einde van democratie betekent: de toekomst van Hongarije zou weleens een keuze tussen dictatuur door één partij of persoon (tirannie) en herstel, langs democratische weg, van de liberale rechtsstaat kunnen inhouden.

Het centrale probleem van de liberaal-democratische rechtsstaat is dat hij altijd ook een 'instrument in handen van de heersende klasse' is – waarbij het niet uitmaakt of die 'heersende klasse' gedefinieerd wordt als 'kapitalistische bourgeoisie' of als 'bestuurlijke (bureau-, techno-, of expertocratische) elite'. Het zou vreemd zijn wanneer, in een samenleving die gekenmerkt wordt door ongelijkheid in macht, inkomen en kansen (en dat geldt voor iedere samenleving), de staat *niet* een instrument in handen van de heersende elite zou zijn. De kritische vraag is of die staat *slechts* een instrument in handen van de heersende groep is (het 'leninistische' gezichtspunt dat na de bolsjewistische machtsovername van 1917 van de staat het *pure* instrument van de *nomenklatoera* maakte), of dat diezelfde staat ook een instrument in handen van de niet-elite kan zijn.

Mijn stelling is dat de staat (liberaal-democratisch of niet) *altijd* in het relatieve voordeel van heersende (of: hegemoniale) groepen werkt en dat daarom bewegingen die *meer* dan alleen 'oppositie van de regering' zijn, wel 'altijd ook', maar nooit 'alleen maar' datzelfde instrument 'staat' gebruiken. De Duitse systeemtheoreticus Niklas Luhmann meende democratische politiek tot de afwisseling van regering en oppositie te kunnen reduceren. Hij zag echter het contrast over het hoofd tussen ingebouwde contingentie *binnen* een systeem en de nooit inbouwbaar contingentie *van* een systeem.¹⁴ Het politieke bestel (zoals dat door vormgeving, encenering en zingeving gestalte heeft gekregen) is weliswaar op elk moment 'dat wat het is', maar tegelijk weet iedereen dat het ook anders kan. Zij

die het systeem willen veranderen omdat het in de huidige gestalte systematisch [!] in hun nadeel werkt, moeten daarom altijd een meervoudige strategie ontwikkelen. Voor een dergelijke meervoudige strategie biedt overigens juist de liberaal-democratische rechtsstaat betere, mogelijk optimale mogelijkheden door middel van principes als vrijheid van meningsuiting, vergadering en organisatie. Werkelijk oppositionele politiek, die het systeem zelf ter discussie stelt, is ‘altijd ook’ buitenparlementair. Wie meent dat ‘het systeem’ *waarlijk* onrechtvaardig is, kan zich niet alleen binnen het systeem ophouden.

Dergelijke politiek is allang praktijk: Urgenda en Wakker Dier¹⁵ zijn er evenzeer voorbeeld van als de clandestien grote grazers bijvoerende burgers in Flevoland. Sommigen zouden zeggen dat nu eenmaal ooit door democratisch gekozen organen besloten is tot de Oostvaardersplassen als natuurgebied, tot beheer door Staatsbosbeheer en tot ‘natuurlijke’ omstandigheden in plaats van die van een enorm hertenconcentratiekamp, en dat burgers *dus* alleen de wet kunnen veranderen door massaal Partij voor de Dieren te stemmen. Anderen denken terecht (waarheid!) dat tegen de tijd dat daarover iets anders besloten wordt duizenden dieren al van honger gestorven zijn. Het bestel werkt dus systematisch in het nadeel van zowel die burgers als de dieren. Die burgers maken, tegen de regels van democratische besluitvorming in, gebruik van hun vrijheid (de liberale kant van het bestel) om te demonstreren, en ze overtreden de wet teneinde een probleem aan de orde te stellen. Daarbij weten ze zich echter beschermd door de rechtsstaat: ze zullen niet tegen de hekken gedreven en ter plekke doodgeschoten worden, maar hooguit een proces krijgen dat hen de kans zal bieden opnieuw ‘hun punt te maken’.

De koppeling van binnen- en buitenparlementaire politiek is vaak nodig om ‘punten’ in te brengen waarvan de inbrengers menen dat die ‘echt’ (waarheid?) een probleem vormen: in de Nederlandse politiek is de SP het belangrijkste voorbeeld. Het is opvallend dat rechts-populistische

partijen, waarvan het *electoraal* succes overal in Europa spectaculair is,¹⁶ zich beperken tot *parlementaire* politiek en niet alleen het politieke debat, maar ook het buitenparlementaire handwerk in sterke mate mijden. Noch PVV of FVD, noch AFD of FPÖ, noch UKIP of FN werken met knokploegen zoals hun voorgangers in het verleden deden. Extremere groepen als Jobbik of Gouden Dageraad voegen wel de daad bij het woord – in het geval van Gouden Dageraad met enigszins met de SP vergelijkbare maatschappelijke activiteit, zij het uitsluitend voor hen die kunnen bewijzen (waarheid?) ‘echte Griek’ te zijn.¹⁷ Populistische partijen die niet ‘de wijken in’ of ‘naar de mensen toe’ gaan vormen de perversie van het electoraal-parlementaire bestel: hun macht is noch tegenmacht, noch hindermacht, noch controlemacht (de drie soorten contra-democratie die Pierre Rosanvallon onderscheidt),¹⁸ maar pure anti-macht en daarmee politiek voos: PVV en FVD vullen politieke ruimte (zetels, zendtijd, debatminuten) met politieke leegte. Ook dat is niet ondemocratisch, maar slechts ‘anti-republikeins’.

Ook de hernieuwde focus op ‘nationale soevereiniteit’ en de weerstand om ‘nog meer bevoegdheden’ over te dragen aan Brussel zijn niet antidemocratisch, maar anti-Europees en anti-kosmopolitisch. De kracht van de liberaal-democratische rechtsstaat is gelegen in zijn driedigheid: zo biedt hij volop ruimte – *liberale* ruimte – voor het voorstel van de PVV om de Koran te verbieden, terwijl zelfs indien daarvoor een eenduidige meerderheid gevormd zou kunnen worden – *democratische* wilsbepaling – een noodzakelijke grondwetswijziging – *rechtsstatelijke* buffer – een zeer lange weg zou impliceren. Wanneer we inzien dat de liberaal-democratische rechtsstaat niet één massief ding is, maar een politieke vorm met drie goed samenwerkende, maar toch principieel verschillende kwaliteiten, dan kunnen we de vraag stellen waar en hoe in die vorm waarheid aan de orde is. Daarvoor moet eerst het verschil tussen waarheid en legitimiteit verhelderd worden.

Een politiek stelsel als het Nederlandse berust op het gelijktijdig functioneren van drie vormen van legitimiteit. De eerste is die van *legale legitimiteit*, verbonden aan de wet, met name de grondwet; natuurlijk zijn legitimiteit en legaliteit niet identiek, aangezien de wet niet automatisch rechtvaardig is, maar *rule of law* en, daarvan onderscheiden, *rule by law*, vormen een belangrijke bron van legitimiteit. De tweede is die van *democratische legitimiteit*: de uitslagen van verkiezingen en referenda, maar ook petitie, demonstraties en opiniepeilingen verwijzen naar een 'wil' van een *dèmos* die, in grotere of kleinere meerderheid, legitimiteit verschaft aan wetgeving, besluitvorming en beleidshandelingen. De derde is die van *efficiënte legitimiteit*: het daadwerkelijk aan de orde stellen, 'aanpakken' en oplossen van maatschappelijke problemen van de meest uiteenlopende aard. De populariteit van burgemeesters (ook ongekozen) die dingen voor elkaar krijgen is hieruit te begrijpen: veel burgers vinden het belangrijker dat gezagsdragers doen *wat* moet gebeuren dan of dat gebeurt *doordat* zij dat willen.

Uiteraard is er overlap tussen deze drie vormen van legitimiteit, bijvoorbeeld wanneer een 'sterke man' (of vrouw) een mandaat van de meerderheid van het electoraat nastreeft en ontvangt, zoals onlangs president Vladimir Poetin in Rusland (herkozen met 76% van de stemmen als onbetwiste en boven de partijen staande leider) of premier Viktor Orbán (herkozen met 133 van de 199 zetels), maar ze moeten structureel onderscheiden worden en zijn alle drie belangrijk. Wat afgewezen moet worden is de door Habermas uitgesproken gedachte dat democratische legitimiteit in een liberaal-democratische rechtsstaat de *enige* vorm van legitimiteit is.¹⁹ Dit is niet alleen misleidend, maar ook kortzichtig, omdat de vraag of politieke macht over hen uitgeoefend wordt omdat zij dat zo gewild hebben, voor veel mensen veel minder belangrijk is dan de

vraag wat er ‘uit komt’ en of zij zelf ‘vrij’ kunnen zijn in hun doen en laten.

De drie genoemde vormen van legitimiteit kunnen in theorie samenvallen in het geval van ‘absolute’ democratie, een politieke levensvorm waarin alle besluiten het onmiddellijke (onbemiddelde) resultaat van de wil van de *dèmos* in kwestie zijn – een concept als ‘radendemocratie’ werkt in principe in deze richting. Democratische politiek is, in dat theoretische geval, het directe effect van de vrije interactie van menselijke vermogens. Dat is echter niet de situatie van representatieve democratie, waar de ‘volkssoevereiniteit’ op indirecte wijze een van de bepalende factoren is. In een *liberaal*-democratische rechtsstaat met representatief-democratisch systeem kunnen we daarom de drie vormen van legitimiteit verdelen over (i) de *liberale* constitutie die het normatieve kader van het bestel vormt en die het mogelijk maakt om gezien en gehoord te worden, (ii) de herhaalde overdracht van ‘soevereine macht’ aan de volksvertegenwoordigers en (iii) de bestuurlijke daad- en slagkracht van de staat in het algemeen (defensie, veiligheid) en van overheidsapparaten in het bijzonder (bestuur, beleid, beheer). De roep, *binnen* een dergelijk bestel, om meer en directere democratie (referenda, gekozen burgemeesters, democratisering van *governance*, burgerparticipatie) is niet in tegenspraak met de diagnose dat democratische legitimering slechts één van drie bronnen van legitimiteit is. Eerder integendeel: het bewijst dit juist.

Afgezien van de vraag of het in Nederland bestaande bestel het best mogelijke, voor verbetering vatbaar of op sterven na dood is, vormt de onderscheiding van drie bronnen van legitimiteit de basis voor een bespreking van de vraag naar waarheid, waarachtigheid en juistheid *binnen* dat bestel. *Waarheid* kunnen we daarbij (versimpelend) opvatten als overeenstemming tussen wat iemand denkt of zegt en hoe het ‘echt is’ los van dat oordeel; *waarachtigheid* als het naar beste eer en geweten proberen zo oprecht en waarheidsgetrouw mogelijk te handelen en spre-

ken; *juistheid* als feitelijke ‘match’ tussen wensen en feiten, woorden en daden, problemen en oplossingen. Het eerste heeft vooral met objectiviteit te maken, het tweede met subjectiviteit en het derde met intersubjectiviteit.

		A	B	C
		Waarheid	Waarachtigheid	Juistheid
1	Constitutioneel kader en juridische orde	positiviteit van het (constitutioneel) recht [letter]	consciëntieuze toepassing	adequate afspiegeling van dominant rechtsbesef [geest]
2	Representatief democratisch stelsel	‘mening’ afhankelijk van waarheidswil kiezers / burgers	betrouwbaarheid, oprechtheid, integriteit van gekozen vertegenwoordigers	daadwerkelijke ‘stem van het volk’
3	Bestuur, beleid, <i>governance</i>	optimale afstemming op realiteit	transparantie / controleerbaarheid	effectiviteit / efficiëntie

Indien we waarheid opvatten als ‘overeenstemming van het (subjectieve) oordeel met de (objectieve) werkelijkheid’, dan speelt deze vooral een rol in 1A en 1B en in 3. Omdat de waarheidsvraag bij 1A echter in principe een kwestie is van ‘opzoeken’ aangezien de (grond)wet *als* objectief in de wereld gebracht is, kunnen we stellen dat waarheid in de betekenis van ‘hoe het echt in elkaar zit’ vooral aan de orde is bij 1B (de waarheidsvinding bij rechtszaken, het scharen van een concreet geval onder een algemene regel, enzovoort) en verder op niveau 3, maar daar slechts in relatieve zin. Zoals Deng Xiaoping beroemd werd met de uitspraak ‘Het maakt me niet uit of een kat wit of zwart is, als-ie maar muizen vangt’, zo kunnen we in het algemeen stellen dat zowel beleidsmakers en -uitvoerders als burgers primair geïnteresseerd zijn in de vraag ‘of het werkt’ en minder in de vraag of dat het gevolg is van ‘ware’ kennis – de ge-

middelste Groninger vindt dat gaswinning ‘gewoon’ moet stoppen ongeacht wat het nu werkelijk kost.

Dit is echter slechts ten dele waar. Dat de kleur van de kat Deng als zodanig niet interesseert betekent niet dat die kleur irrelevant is voor haar muizenvangend vermogen; en zodra Deng beseft dat een schildpadkat dankzij schutkleur beter muizen kan vangen dan een spierwitte, zal de kleur hem wel interesseren. Hetzelfde geldt voor beleid. Ook daar is kwaliteit minstens ten dele waarheidsafhankelijk: diskwalificaties van beleid als ‘symptoombestrijding’ of ‘dweilen met de kraan open’ verwijzen naar een analyse in termen van oorzaken en gevolgen, dat wil zeggen in termen van ‘hoe het *echt* in elkaar steekt’. Een sprekend voorbeeld is het Nederlandse gedoogbeleid ten aanzien van *soft drugs*: bestrijding van drugscriminaliteit (wietplantages en liquidaties) die gevolg is van het feit dat verkoop en consumptie in Nederland legaal zijn, terwijl productie en handel dat niet zijn. Een evidente tegenspraak.

We kunnen – versimpelend omdat de drie terreinen in de praktijk vaak door elkaar lopen en zich actief tot elkaar verhouden – stellen dat op het eerste, juridische terrein waarheid een centrale plek inneemt, maar politiek relatief irrelevant is omdat op enig gegeven moment de (grond) wet ‘is wat ze is’, ook al kan ze verschillend geïnterpreteerd en toegepast worden, en omdat feiten feiten zijn, ook wanneer ze door een rechter verschillend beoordeeld kunnen worden. Op het tweede, representatief-democratische terrein kan waarheid een belangrijke rol spelen, bijvoorbeeld wanneer het gaat om de daadwerkelijke effecten van het beleid van een zojuist afgetreden coalitieregering of om het al of niet ‘kloppen’ van een verhaal over corruptie of seksuele intimidatie, maar is, strikt genomen, politiek irrelevant, omdat het uiteindelijk *slechts* gaat om wat door voldoende mensen *als* waarheid gezien of relevant geacht wordt; het derde terrein van beleid, bestuur en *governance* is het meest afhankelijk van al dan niet eenduidig vastgestelde en/of überhaupt vaststelbare waarheid.

Ook hier is vaak sprake van een niet-eenduidige situatie: het is verre van gemakkelijk om vast te stellen in welke mate het beleid van kabinet-Rutte II heeft bijgedragen aan de klimaatverandering die in 2018 voor extreme droogte in de Hoorn van Afrika zorgt,²⁰ zoals ook moeilijk vast te stellen is wat het exacte effect van ontwikkelingshulp in Mali op vluchtelingenstromen rond de Middellandse Zee is – laat staan om op dergelijke vlakken voorspellingen te doen. Maar we kunnen wel vaststellen dat op *dit* terrein waarheid, inclusief de afgezwakte vormen waarschijnlijkheid en plausibiliteit, wel een belangrijk criterium is. Maatregelen hebben alleen effect in de mate waarin ze aansluiten bij ‘werkelijkheid’: dat is ook mogelijk op grond van theorieën die in een later stadium onwaar blijken te zijn, maar niet op grond van theorieën die zich van de werkelijkheid niets aantrekken. Ook hier speelt derhalve, strikt genomen, waarheid geen *doorslaggevende*, maar wel een relatief belangrijke rol. Daarmee kunnen we vaststellen dat in het kader van democratie waarheid *ofwel* een onproblematische rol speelt (1) *ofwel* geen doorslaggevende of beslissende, maar wel een belangrijke (2).

Beperkt tot terreinen 2 en 3 kan de vraag als volgt worden toegespitst: welk *verschil* maakt het of op het terrein van vertegenwoordiging en dat van *governance* sprake is van meer of minder waarheid, waarachtigheid en juistheid? De stelling die ik wil verdedigen is dat dit inderdaad het geval is en dat het verschil met name bestaat in de grotere of kleinere kloof *tussen* de twee terreinen. Op terrein 3 zullen betrokkenen (zowel uitvoerende instanties als participerende burgers en evaluerende kiezers) vooral geïnteresseerd zijn in resultaten, terwijl ze op terrein 2 vooral geïnteresseerd zullen zijn in verwachtingen en beloften. Tussen deze twee zal altijd een zekere afstand bestaan: van geen enkele zich verkiesbaar stellende kandidaat kan verwacht worden dat zij of hij niet-triviale beloften doet waarvan zij of hij kan garanderen dat ze zullen worden nagekomen, zoals ook van geen enkele burger verwacht kan

worden dat deze drie jaar later nog steeds wacht op precies die beloofde resultaten. Maar beloften kunnen wel gemeenten worden aan hun graad van realisme. Bovendien zijn er twee soorten niet-triviale beloften: beloften die te maken hebben met al dan niet te voeren of terug te draaien beleid (Donald Trump die Obamacare belooft terug te draaien of Mark Rutte die belooft twintig procent minder gas te winnen in Groningen) en beloften die te maken hebben met het eigen gedrag (Alexander Pechtold die zegt dat hij nooit met de PVV zal regeren). De eerste soort kan doorkruist worden door een onverwacht begrotingstekort of door een beter alternatief, terwijl de tweede soort te maken heeft met geloofwaardigheid. Misschien zouden politici beter *niets* beloven, immers dan hoeven ze hun beloften ook niet te breken, maar het lijkt een illusie dat verkiezingen zonder beloften, vals of niet, te winnen zijn. In 2012 won Rutte de verkiezingen met beloften waar hij enkele jaren later publiekelijk op terugkwam: ‘Duizend euro voor werkend Nederland, niet morrelen aan de hypotheekrenteaftrek en geen geld meer naar de Grieken. Laat ik daar volstrekt helder over zijn: ik zeg daar sorry voor.’²¹ Was dat oprecht berouw of een ingecalculeerde kniebuiging? Maakt dat uit? Is het wellicht iets dat, in het schimmige gebied tussen berouw en berekening, hoort bij representatieve democratie?

Indien we ‘waarheid’ primair verbinden met kennis, werkelijkheid, feitelijkheid en objectiviteit, dan gaat het in ‘de politiek’ niet alleen over waarheid, maar ook, en mogelijk veel meer, over gevoel, sentiment en passie. Veel ‘politiek’ wordt gevoed en gemotiveerd door angst, hoop, verlangen, verontwaardiging; hoewel die ook een waarheidsdimensie hebben (we zijn immers *terecht* of *ten onrechte* bang, we hopen tegen beter *weten* in of in volle overtuiging, we verlangen *het onmogelijke* of juist niet, we zijn boos over wat *nu eenmaal zo is* of accepteren feiten zoals ze zijn), staat die laatste zelden centraal. Omgekeerd is ieder streven naar ‘realistische politiek’ zelf niet door een

streven naar kennis of waarheid gemotiveerd, maar juist door *passie*: angst voor ‘irrationele’ daden, afkeer van onderbuikgevoelens, haat ten opzichte van neofascisten of dierenactivisten, enzovoort. Het verlangen naar een rustig burgermensbestaan lijkt te contrasteren met iedere vorm van politieke passie (passie vindt haar weg op het sportveld en in de slaapkamer), maar is toch bij uitstek passioneel, want gemotiveerd door de *angst* dat bestaan bedreigd te zien worden.

Waar het democratisch politieke spel, leidend tot meningsvorming, besluitvorming en wetgeving, afhankelijk is van andere factoren dan ‘waarheid’, maar wel mede bepaald wordt door geloofwaardigheid en waarachtigheid, daar zijn beleid en bestuur sterk afhankelijk van een adequate verhouding tot de maatschappelijke werkelijkheid. Beleid hoeft niet gebaseerd te zijn op bewezen wetenschappelijke kennis: ook een geocentrisch wereldbeeld kan leiden tot de correcte voorspelling van een stormvloed en verbetering van landbouwgewassen is niet afhankelijk van een hedendaagse conceptie van DNA. In het publieke debat over gevoerd beleid zal het accent altijd op effectiviteit liggen en niet op de waarheid of onwaarheid van het wetenschappelijk onderzoek waar dat beleid op berust. Sterker, de schijn dat beleid wetenschappelijk gefundeerd zou moeten zijn bevat altijd het risico dat het publieke debat, dat moet gaan over politieke keuzes en prioriteiten, vervuild wordt door academische discussies. ‘Populisme’ dat de onrealistische illusie oproept allerlei problemen even te zullen ‘regelen’ en ‘expertocratie’ die uit naam van de wetenschap burgers het recht om mee te praten ontzegt, zijn de Scylla en Charybdis van democratische politiek. De juiste koers ligt tussen deze twee monsters, maar daarmee is nog niet gegeven *waar* die tussenweg zich bevindt: de democratische spreiding van politieke *wijsheid* is zowel spreiding van het risico dat verkeerde beslissingen genomen worden, als toename van de kans dat onverstandige beleidsvoornemens publieke steun krijgen. Het collectieve

vermogen tot wijsheid van een bevolking is niet per se groter dan het individuele vermogen van een monarch, een autocraat, of een al dan niet gekozen elite. Daarbij heeft het laatste alternatief het voordeel van de helderheid *en* het voordeel van de verwijtbaarheid: het is makkelijker om een potentaat de schuld te geven van wat er misgegaan is dan om zelf na te denken en verantwoordelijkheid te nemen. Waarheid in democratie komt van meerdere kanten tegelijk en hetzelfde geldt voor onwaarheid en leugen.

CONCLUSIE

Democratische politiek is niet per se afhankelijk van waarheid: minstens ten dele bestaat ze bij de gratie van halve waarheden, driekwart onwaarheden en hele leugens, al dan niet om veronderstelde bestwil. Dat sluit echter niet uit dat waarheid een kwalitatief verschil kan maken. Ten eerste ondermijnt meer of minder systematische leugenachtigheid van met name gekozen politici het vertrouwen van kiezers, waardoor het altijd wankele evenwicht tussen aan de ene kant principieel wantrouwen en aan de andere kant voorwaardelijk vertrouwen in de gekozen vertegenwoordigers verstoord raakt: ‘democratie is (...) een voortdurend touwtrekken tussen vertrouwen en wantrouwen.’²²

Ten tweede werkt onwaarheid in de besluitvormingsprocessen door in de kwaliteit van de genomen besluiten, bijvoorbeeld wanneer politiek gemotiveerde besluiten algemeen bekende, of minstens weetbare, feiten negeren, zoals in Nederland gebeurde met de Betuwelijn, waarvan men had kunnen weten dat deze nooit rendabel zou worden, een feit dat inmiddels door de overheid verhuld moet worden;²³ zoals in Irak gebeurde met de fameuze *weapons of mass destruction*, waarover door zowel de Britse regering als die van de Verenigde Staten op meerdere momenten en niveaus gelogen werd;²⁴ of zoals gebeurt met de ontkenning van klimaatverandering door de huidige regering van de vs – de voorspelbare gevolgen van die politiek gemoti-

veerde beslissing kunnen op zich laten wachten, maar zijn onvermijdelijk.²⁵

Hoe belangrijk is het dat zaken *echt waar* zijn? Is 'be-wezen' dat Silvio Berlusconi een schurk en een smeerlap is? Is het 'waar' dat Donald Trump zijn beleid primair baseert op een snelle *zapp*-ronde langs bevriende ontbijt-tv shows, waarna hij zijn *tweets* de wereld in stuurt? Is het 'een feit' dat Recep Tayyip Erdoğan zijn machtspositie onaantastbaar moet maken, omdat hij anders het proces waarin hij ter verantwoording geroepen zou worden niet zou overleven? In alle drie de gevallen kunnen we spreken van sterke aanwijzingen en hoge waarschijnlijkheid, maar daarmee hebben we nog geen bewezen waarheid. Arendt had het bij het rechte eind toen ze stelde dat *juist* omdat het in politiek hoofdzakelijk om *contingente* feiten gaat, waarachtigheid veel belangrijker is dan waarheid: 'Factual truths are never compellingly true.'²⁶ Tegelijk zijn feitelijke waarheden en onwaarheden wel van cruciaal belang voor het slagen of falen van beleid en het al dan niet adequaat zijn van beslissingen.

De fout van Halbe Zijlstra was niet het feit dat hij loog over zijn aanwezigheid in de datsja van Vladimir Poetin: er zijn situaties denkbaar waarin liegen van cruciaal belang zou kunnen zijn voor bijvoorbeeld de veiligheid van Nederland en waarin het uit zou maken of het een medewerker van Shell betrof of een minister van Buitenlandse Zaken die de mededeling deed. De fout van Zijlstra was een inschattingsfout, niet een principiële *faux pas*. Zijn fout bestond enerzijds uit de domheid iets te beweren dat voor niemand nieuws was, en anderzijds uit misrekening door zijn leugen in te zetten voor zijn eigen politieke toekomst (de rede op het VVD-partijcongres) in plaats van voor het landsbelang. *Als* het echter om inhoudelijk belangrijke informatie zou zijn gegaan, *dan* zou bronbescherming aan de orde hebben kunnen zijn en zou 'liegen' of 'ontkennen' de aangewezen weg hebben kunnen zijn. Leugen om bestwil kan noch mag in de politiek principieel

uitgesloten worden: de kernwaarde van het handelen ‘naar beste eer en geweten’ kan zwaarder wegen dan waarheidslievendheid. Wie een wereld wil zonder liegende ministers wil een wereld zonder politiek, zonder ‘landen’ en zonder landsbelangen, zonder ministers van Buitenlandse Zaken.

Politiek is noodzakelijkerwijs altijd ook ‘vies’ en de handen van politici, gekozen of niet, zijn noodzakelijkerwijs altijd ook ‘vuil’. Naarmate politiek democratisch is, nemen demogelijkheden toe om deze ‘viesheid’ te verkleinen, doordat gekozen politici ter publieke verantwoording geroepen kunnen worden. Tegelijk neemt de kans op leugenachtigheid en onwaarachtigheid toe: met schokkende quasi-feiten en beangstigende schijnwaarheden kunnen verkiezingen gewonnen worden. Ook onder democratische condities kunnen waarheid en waarachtigheid geen absolute norm zijn, terwijl waarheidsliefde tegelijk wel verschil maakt en ‘een essentiële democratische waarde is die een politicus niet ongestraft ontrouw kan zijn’.²⁷ Bijgevolg is het inderdaad kwalijk wanneer politici schaamteloos liegen alsof het gedrukt staat, omdat dat het vertrouwen in politici en daarmee in politiek verkleint. Tegelijk is het zowel naïef als misplaatst te denken dat politiek *zonder* de ‘optie’ van halve of hele onwaarheden ons doel zou moeten zijn. Een politicus die niet de mogelijkheid openhoudt om op het juiste moment te liegen is evenzeer ongeschikt voor het vak als een politicus die meent dat het niet uitmaakt of hij de waarheid spreekt of niet. In dat opzicht kunnen we stellen, teruggrijpend op de twee motto’s boven dit stuk, dat waar ex-minister Zijlstra een forse misrekening maakte, minister Schouten ten onrechte probeert roomser te zijn dan de paus – voor een protestant toch al niet zo’n goed idee.

De in de oudheid dominerende idee van een cyclus van *generatio* en *corruptio* van politieke regimes (bijvoorbeeld de gedachte, bij Plato, van een noodzakelijke ontaarding van democratie in tirannie van een onvermogen meerderheid), is deels nog altijd actueel. Actueel relevant is

het inzicht dat iedere vorm van institutionalisering van politieke praktijken de mogelijkheid opent van opportunistisch misbruik (gebruik voor de eigen in plaats van de publieke zaak). In de Nederlandse politieke verhoudingen valt dit te observeren op het moment dat volksvertegenwoordigers hun *eigen* electoraal belang vooropstellen of, breder, op het moment dat zij de belangen en voorkeuren *van* hun kiezers behartigen en prioriteren, in plaats van *namens* die kiezers het algemeen belang te bevorderen. Zoals een partij als 50PLUS er kan zijn *voor* de ouderen en niet *namens* de ouderen, zo kan de Partij voor de Dieren een partij *van en voor* dierenliefhebbers worden, Denk een partij *van en voor* moslims, de Partij van de Arbeid een partij *van en voor* 'de arbeiders' en de Pvv de partij *van en voor* de boze witte Nederlander. Partijpolitieke democratie wordt dan een optel- en aftreksom van particuliere belangen en voorkeuren: een rekensom van verder niet ter discussie gestelde voorkeuren. Dat staat ver af van bijvoorbeeld een republikeins ideaal van een politieke gemeenschap van actief participerende en naar beste eer en geweten delibererende burgers. Het is ook precies dat type democratie dat de roep versterkt om een sterke vrouw of man die, zich boven de partijen situerend, voor het algemeen belang gaat staan. Dat is het begin van de overgang naar meer autoritaire vormen van regime: het afglijden van enkele Centraal-Europese EU-lidstaten in de richting van autoritarisme is meer dan een terugkeer naar vertrouwde patronen uit het *interbellum* in exact dezelfde landen (Polen onder Józef Piłsudski, Slowakije onder Jozef Tiso en Hongarije onder Miklós Horthy). Het is ook een reactie op de kwaliteit van de liberaal-democratische rechtsstaat, die zijn belofte niet waarmaakte.

Het gedeelte van de klassieke idee van een cyclus van wording en verval dat *niet* langer van toepassing is, is dat hier sprake zou zijn van één onontkoombare cyclus. Democratische verhoudingen bevatten principieel de mogelijkheid om democratie te versterken en te verbeteren.

Processen van wording en verval zijn, binnen het kader van een liberaal-democratische rechtsstaat, potentieel geïncorporeerd als een voortdurend proces van monitoring, zelfonderzoek en publieke beoordeling, dat kan leiden tot periodieke herziening, herijking en heruitvinding in antwoord op versterking van bestaande instituties alsook op veranderende omstandigheden, veranderende ideeën en idealen. Verbetering is altijd mogelijk langs de drie lijnen van representatie, participatie en directheid. Verval van democratie is ook altijd mogelijk, maar nooit fataal, omdat ‘wij’ er altijd zelf bij is.

Idealiter bevat een samenleving waarvan de politieke vorm die van de liberaal-democratische rechtsstaat is een even maatschappelijk betrokken als politiek bewuste burgerij, een kritische en onafhankelijke plurale pers, en een intellectuele gemeenschap die zich niet opsluit binnen de muren van universiteiten, hogescholen en instituten, maar aan kritische wetenschap doet zonder in modieus relativisme te vervallen, die het publieke debat voedt zonder elitair of paternalistisch te worden, en die noch door burgers noch door politici geprovoceerd wordt om met stellige uitspraken of politiek gewenste aanbevelingen te komen wanneer die niet met goed academisch geweten verantwoord kunnen worden.

Realiter schiet iedere democratische politieke orde tekort en is haar kracht gelijk aan de mate waarin ze deze tekortkoming weet te gebruiken als positief uitgangspunt. De grootste paradox van moderne democratie is wellicht dan ook dat wat, volgens Lefort, haar belangrijkste conditie is, namelijk het verdwijnen van de *markers of certainty*, die zelf geen *marker of certainty* kan worden, omdat (net als bij een echt bouwwerk) het ontbreken van een fundament niet zelf het fundament kan zijn.²⁸

Wat is, ten slotte, de status van deze analyse zelf? Wat is de *politieke* kracht van deze (hier en nu) vorm van politieke reflexiviteit? We kunnen onmogelijk beweren dat deze, of iedere vergelijkbare analyse ‘waar’ is, al is het maar om-

dat ze gebruik maakt van begrippen die, elk voor zich en in hun combinaties, betwistbaar zijn. Die begrippen, ver-
vat in technische termen en in woorden uit de natuurlijke
taal, zijn zelf ook inzet van politieke strijd: ‘de strijd om de
woorden is onlosmakelijk verbonden met de strijd om de
zaken’.²⁹ Woorden zijn nodig om duidelijk te maken waar
de strijd over gaat, maar ze zijn dat niet op politiek neu-
trale wijze, omdat ze het diffuse en confuse veld van ‘het
politieke’ eerst pas structureren en articuleren. Daardoor
zijn vormgeving, enscenering en zinging, hoe open of
pluraal ook, nooit neutraal. Politiek debat, voor zover het
politiek is, is typisch *incongruent*: ook wanneer politieke
tegenstanders dezelfde woorden gebruiken, bedoelen ze
daar vaker niet dan wel hetzelfde mee. Het woord ‘Neder-
lander’ heeft voor een Pvv-parlementariër een andere be-
tekening dan voor haar collega van Denk en ‘grote grazer’
betekent voor Henk Bleker iets anders dan voor Marianne
Thieme. Sterker: het articuleren van de ene betekenis is af-
hankelijk van het contrast met de andere. Het idee van een
transparante, op waarheid en rationaliteit gerichte repu-
bliek van verantwoordelijke burgers is niet alleen een illu-
sie omdat het ontbreekt aan politieke wil of de juiste inten-
ties, maar ook omdat de maatschappelijke werkelijkheid te
dynamisch en complex is om ooit als gedeelde waarheid
voor ons allemaal manifest te zijn.

NOTEN

- I M. Chavannes, Halbe Zijlstra loog niet eens de waarheid. Dat krijg je met een minister zonder papieren, *De Correspondent*, <https://decorrespondent.nl/7945/halbe-zijlstra-loog-niet-eens-de-waarheid-dat-krijg-je-met-een-minister-zonder-papieren/1732772100290-f482f1ca>. Interview met Carola Schouten, minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, *De Volkskrant*, 10 maart 2018, 12.

- 2 Zie https://www.washingtonpost.com/news/fact-checker/wp/2018/06/01/president-trump-has-made-3251-false-or-misleading-claims-in-497-days/?noredirect=on&utm_term=.ae535d80c77e.
- 3 Zie <https://www.aphorismen.de/zitat/127717>: 'In der Nacht sind alle Kühe schwarz, auch die blonden' [citaat aangepast aan de Nederlandse veestapel].
- 4 *Financial Times*, 13 maart 2018, 1.
- 5 Voor een nadere uitwerking zie E. van der Zweerde, De grens van politiek, P. van Tongeren (red.), *Publieke gerechtigheid*. Budel: Damon 2009, 172-181.
- 6 M. Karskens, *Macht en slavernij en verzet, bevrijding en vrijheid. Garant: Antwerpen en Apeldoorn 2017*.
- 7 C. Lefort, *Wat is politiek?*. Boom Klassiek: Amsterdam 2016, 85.
- 8 H. Arendt, *Between Past and Future*. Londen: Penguin Books 2006, 223-259.
- 9 H. Arendt, *Crisis of the Republic*. San Diego: Harcourt Brace & Company 1969, 3-47.
- 10 Zie uitwerking in E. van der Zweerde, 'Het is ook nooit goed...' Democratie vanuit politiek-filosofisch perspectief. Inaugurale rede Radboud Universiteit Nijmegen 2011, 21-26.
- 11 Geciteerd naar Ariejan Korteweg, 'Liegen in tijden van YouTube,' *De Volkskrant*, 17 februari 2018, 10.
- 12 Zie G.W.F. Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften III*. Suhrkamp: Frankfurt am Main 1970 en *De filosofie van de objectieve geest; over recht, moraal en politiek*. Boom: Amsterdam: Boom 2004.
- 13 Zie E. van der Zweerde, 'Hullie, *the people*'; over populisme, democratie en 'ons', in: H. Spoormans e.a. (red.), *Democratie ontrafeld*. Boom Juridisch: Den Haag 2018, 367-387.
- 14 Zie N. Luhmann, *Die Politik der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 2000, 97ev.
- 15 H. Spoormans, *Alsof het volk regeert*. Afscheidsrede Open Universiteit 2018, 15.
- 16 A. Ellian, G. Molier en B. Rijpkema (red.), *De strijd om democratie; essays over democratische zelfverdediging*. Amsterdam: Boom 2018, 8.

- 17 Zie de documentaire *Golden Dawn: A Personal Affair* van A. Kourounis. Zie <https://goldendawnapersonalaffair.com/>.
- 18 P. Rosanvallon, *La contre-démocratie*. Parijs: Seuil 2006.
- 19 J. Habermas, 'The Political'. The Rational Meaning of a Questionable Inheritance of Political Theology, in: E. Mendieta en J. van Antwerpen (red.), *The Power of Religion in the Public Sphere*. New York: Columbia University Press 2011, 15-33.
- 20 'Hotter, drier, hungrier; in the Horn of Africa, global warming tightens cycle of deadly droughts', *New York Times (International Edition)*, 13 maart 2018, 1 en 5.
- 21 Zie <https://www.businessinsider.nl/1-000-euro-voor-elke-werkende-nederlander-van-die-beloofte-heeft-ruttespijt-660309/>.
- 22 Spoormans, *Alsof het volk regeert*, 10.
- 23 Zie <https://www.rtlnieuws.nl/nederland/politiek/betuwelij-n-kost-ruim-250-miljoen-belastinggeld-extra-ministerie-houdt-het-stil>.
- 24 Zie <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/chilcot-report-inquiry-tony-blair-iraq-war-weapons-of-mass-destruction-evidence-verdict-a7122361.html>.
- 25 Zie <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/aug/08/trump-administration-climate-change-ban-usda>.
- 26 Arendt, *Between Past and Future*, 6.
- 27 M. ten Hooven, De halve waarheid is geen leugen, *De Groene Amsterdammer*, 21 februari 2018, 12.
- 28 Zie O. Marchart, *Post-Foundational Political Thought*. Edinburgh: Edinburgh University Press 2007.
- 29 J. Rancière, *La haine de la démocratie*. Parijs: La fabrique 2005, 101.